

Gazdag és félelmetes világ Takács Zsuzsa:
A megtévesztő külsejű vendég
Magvető, Bp., 2007.

Ha csak szövegtér létezne, a nyelv teremtette epikai tér, akkor elég volna feltérképezni pusztán az intertextualitás különböző fajtáinak, szempontjainak követésével Takács Zsuzsa – a könyv alcíme jelölte – „önéletrajzait”. Az egymásra vonatkozó, a másikkal kapcsolatba hozható szöveg-félékről a kritikusok, persze, már több minden lényegest, fontosat elmondtak. Felfedték: noha a kiadó *A megtévesztő külsejű vendéget* az író első prózakötetként jelöli, a tizenhét elbeszélésből van mégis hét, amelyik – igaz, nem éppen szó szerint így – már megjelent jó néhány esztendővel ezelőtt *A bűnök számbavétele* című könyv részeként, költemények és esszék társaságában. Adva volt tehát a feladat, és neki is veselkedtek páran, hogy ne csak az akkori szövegeket vessék össze a „prózakötet”-beliekkel, hanem annak a három műfaj szervezte terét is a maiéval. Nem utolsósorban pedig az látszott kellemes munkának, amit az „önéletrajzok” és mégiscsak költőként számon tartott szerző verseinek összevetése, azonos vagy hasonló motívumainak kutatása, az eltérő előadói mód, modor vizsgálata jelentett. Mindebben segítségre voltak azok az írói vallomások, beszélgetések is, amelyek rokonszenves nyíltsággal fedték fel az egyes elbeszélések életrajzi, személyes háttérét, az alkotói szándékot. Köztük a legmeglepőbb annak közlése lehet, hogy a könyv elején szereplő, a szülei emlékének szentelt *Ajánlás* a legkevésbé sem önfeltárló vallomás, hiszen a felépítése úgy mond *A kakasülön* című Kafka-novella fordulataira alapozódik. Ez azonban legfeljebb annyiban igaz, hogy a novella egyetlen terepét, a cirkuszt az emlékidéző kitérője, s mintegy a felvillantott valószínű terek, helyszínek fölé emeli, a „világ mutatványos sátrának” kakasülőjére képzelve egy pillanatra magát. Ettől az egyetlenegy mozzanattól, a létezésnek a magányossággal való összekapcsolásától azonban a felülről-kívülről szemlélés még nem válik meghatározóvá, jellegzetessé is alig. Annál inkább az viszont a szülei és így a saját családtörténetében való szereplés, a részesezés belőle. A személyes érdekelttség és érintettség, ami a hangnemet tekintve könnyen maga után vonhatná az érzelmességet, sőt az érzélgősséget is. A Kafkára való hivatkozás talán ennek a veszélynek a tudatos elhárítására szolgál, miként a kötet alcímében jelölt műfaj kifigurázása is. Mindez azzal együtt, hogy az önéletrajzok elmondói hol férfiak, hol nők, vagyis a valóságos szerzővel történő azonosítás mulatságos volna, csakugyan kölcsönöz valamiféle játékosságot a

kötetnek – noha a humor, a derű nem mutatkozik meg sem az előadói modorban, sem a cselekmény bonyolításában, de az egyes helyzetek is távol állnak attól, hogy bármennyű komikum hordozói legyenek.

Ahogy az *Ajánlás*ban a porond és a kakasülő tereihez nem kapcsolódik a „cirkusz az egész világ” keserűen fölényes gondolata, ugyanúgy a kötet többi elbeszélésében is ritkán tűnik föl az irónia formája. Egyetérthet bár a szerző Kertész Imrével, aki szerint korunk realizmusa az irónia, s hiheti is, csak ezzel lehet a mindennapjainkhoz viszonyulni (miként Jósmai Lídiának mondta – *Új Könyvpiac*, 2007. július–augusztus) – mégis, az írások legtöbbszörében az elbeszélői alaphelyzet már eleve kizárja, hogy az „önéletrajzi” személyek ebben a beszédmódban adják elő történeteiket. Mert ott vannak ugyan a mutatványos sátor bohócai, trapézművészei is, ám csak felsorolásszerűen, jelzés értékűen, akik viszont újra és újra említődnek, sorsdöntő helyzeteikben, azok a szülők. Az apa, aki előbb nem engedi a nyilasoknak, hogy kifosszanak egy textilboltot, akit utóbb viszont, miután a fogságot is megjárta, 1957 márciusában ávósok visznek magukkal lefüggönyözött ablakú Pobjedájukban, Az anya, aki előbb testével fogja föl egy belülről ablak szilánkjait, utóbb pedig, feltehetően a népi demokráciának csúfolt korszakban, vért ad, hogy a pénzből cipőt vehessen a fiának. Az effajta életképekből, epizódokból semmiképp sem állhat össze a szörnyűt szépnek, a kedvest szörnyűnek láttató még oly enyhe (ön)gúny alakzata se. A történetmondó érdeme, hogy el tudja fogadtatni: ezekhez a sorsokhoz, pályákhoz csak az a kissé emelkedett hang illik, amelyet az emlékező megüt: „A kisgyerek, akinek a kezét fogtátok ti ketten, szimatolva, mint a kutya az ismerős kapualjat, vékony nyakán egy bölcs talányoktól súlyos fejét tartva tág szemébe itta a gazdag és félelmetes világot”.

Az így jellemzett világnak van néhány visszatérő története és újból felbukkanó motívuma, anélkül, hogy bármelyikük kötetsszervező elemmé válna. Ilyen a régi-régi – nyolcvan évvel ezelőtti – isten háta mögötti tanyán szomjan halt kislányé; a javasasszony tiltotta meg, hogy inni adjanak neki, míg le nem veszi róla a rontást. A *Tanyai történetben* és a *Visszapillantásban* is előadott eset mégsem társadalomkritikai célzatú: a régmúlt vidéki nyomorult, babonás világának külső rajza helyett annak a személynek belső rajzát, tudat- és ösztönvilágában lejátszódó eseményeit nyújtja, aki mintegy örökölte, hallomás után akaratlanul is megőrizte a gyerek történetét. Az emlékek „mindig csapatostul jönnek elő” – a nekik való kiszolgáltatottság mint panasz hangzik föl; a lélek olyan „sötét birodalom”, ahol az álmok nyomasztóak, az ábrándozások pedig lázasak, s ahol muszáj átélni azt is, ami mással esett meg. Hát még aminek szenvedő részese volt az ember,

még hozzá a legkiszolgáltatottabb időben, kisgyermek korában. Nem tudni, persze, de aligha lényeges is, mennyire önéletrajzi elem az a szintén nem egy elbeszélésben felbukkanó esemény, amelyiknek ugyancsak egy tanya a terpe, s amelyiknek a vidékre vitt gyerekek a szereplői. Az ő félelmeik, kínjaik, a vidéki, paraszti életről szerzett gyötrelmes tapasztalataik. A *Ragvógó trón* elbeszélője mintegy mellékesen közli azt a tényt, hogy a háború után az „éhező Budapestről” a szülei vidékre vitték őket, ám nem a nincstelenséget részletezi, hanem annak a „végzet-szerű váratlanság”-nak a hangulatát idézi fel, ahogy magukra hagyták őket, majd ahogy megjelentek értük. Az édesanya mint idegen tűnt fel, annak a vágyképzetnek a megtestesüléseként, hogy a valódi anya „derékig földbe ásva egy erdőszélen siratja elveszített gyermekeit”. A *Szerdai gyermekben* a „legrettenetesebb mese”, a Jancsi és Juliska egyik fordulatát vonatkoztatják magukra: az éhező gyermekeket ott hagyják egy erdő mélyén a szülei, hogy boldoguljanak maguk. A *Beszélgetések terme* elbeszélőjét egy zsíros kenyér íze emlékezteti gyerekkora „legkeservesebb” hónapjaira, de a tanya óljának rossz, bűdös szaga is örökre az orrában maradt.

Ugyancsak visszatérő motívum és szintén egy család megoldhatatlan helyzeteit, kényszer diktálta döntéseit eleveníti fel az a történet, amelynek két változata van ugyan, ám mindkettő szenvedő alanya a Svájcban felnevelkedett, majd ott autóbalesetben meghalt leány. A *test feltámadása* elbeszélőjét álmában is kísérti, pontosabban ekkor kísérti igazán, hogy felelőtlen volt, főként szülei halála után, a húgával szemben, és hogy már jóvátehetetlen egykori önzése, nemtörődősége. A *Játék a tűzzel* narrátora a múltba utalva a nagynénje történeteként távolítja el magától a baleset bekövetkeztének felelősségét, hogy annál közelebről érzékeltesse, anyja egész életében saját magát okolta a halálért.

Vannak aztán visszatérő helyszínek. A jelentésképzés szempontjából aligha fontos, hogy egy bizonyos el-ksar el Khabir és egy pályázaton elnyert műemlék-felújítási, illetve építési munka nemegyszer említődik. Kevésbé lényeges az a Szabadsághegyi Gyermekszanatórium is, ahol egyik-másik hőst néhány hónapig ápolták annak idején. Ezekről a helyektől függetlenül merül föl két elbeszélésben is az a „rettenetes gyerekkönyv”, *Az anyaszív rejtelvei*, amelynek az olvasása nem a gyógyulást, nem a lélek frissülését szolgálta, hanem ellenkezőleg, a borzalmaival riasztott, félelmet keltett. Azokat a szörnyűségeket erősítette fel, azokat a szorongásokat tette tartóssá, amelyek szinte kitöltötték a történetmondók, illetve a szereplők kiskorának mindennapjait.

Mert ha az olvasó a szövegtéren túl arra a történelmi-társadalmi térre, környezetre is figyel, amelyikben a Ta-

kács Zsuzsa teremtette alakok mozognak, akkor akár meg is lepődhet: mennyire meghatározza e tér pontjait s egész szerkezetét a politika, az állam hatalmi ideológiája, de mindenekelőtt a gyakorlata. A terror, az elnyomás, a szabadság hiánya. Ismétlődő elemekkel, helyzetekkel találkozhatni itt is. Az egyik történet szerint azt írják a végében a falra, hogy „Vesszen Rákosi!” (*Toll Piroska*), a másikban ezt: „Vesszen Kádár!” (*Tanyai történet*). A szemben állásnak, a tiltakozásnak szinte az egyetlen megnyilatkozási formája ez. Vagy a „rendszerellenes versek” írása (*Visszapillantás*), amelyeknek semmi esélyük ugyan a megjelenésre, ám amelyeket a „szüntelen családi félelem” motivál. A második világháború, Budapest ostromának félelmetes eseményei, az orosz katonák garázdálkodása, s a nyomukban támadt „szégyen és veszélyérzet” is fölrémlelenek és kísértenek ugyan, ám ami súlyosabb gyötrelmet okoz, amin „hosszan rágódik” megannyi alak, az elsősorban a kitelepítések, kilakoltatások ideje, a Rákosi-korszaké, másodsorban pedig a Kádár névéhez köthető megtorlásé, esztelen erőszaké. Amikor az irracionálissá nőtt rettegés azt is elképzelhetővé teszi, hogy az ávosok a „rohadt ellenségeket” egy óriási darálón darálják a Dunába (*Visszapillantás*), amikor a szabotázs hamis vádjával börtönbe lehet csukni családapákat, bárkihez be lehet csöngetni, vagy bárkit el lehet kapni az utcán, hogy aztán évekre eltűnjön (*Egy másik kezdés*). Vagy amikor – például a *Találkozások* megjelenítette diktatúra „legsötétebb éveiben, a rettegés, az állandósult kivégzések idején” elegendő ok volt a börtönbe hurcoláshoz, ha valakit feljelentettek, s hiába keresték bár a forradalom emlékeképp őrzött újságokat, a házigazdára mégis letartóztatás várt (*A hóhér leánya*). Amikor a rendőrségen süketre verték, aki illegális hittanórákat tartott, s az „egyenruhás munkásörök” hangoskodása önmagában félelmet keltett (*A kammerni kastélypark*). Amikor „mindenféle képtelenséghez” hozzá kellett és lehetett szokni, a távollatlanságban ahhoz is, hogy a hóhérok gyermekei, az erőszaktevők viszont biztosan haladnak „dinamikus jövőjük felé”.

Mindezek alapján a *Beszélgetések terme* titkosszolgálati embere nemcsak a partneréről, hanem a kötet elbeszéléseinek valamennyi történetmondójáról is okkal jelenthetné: „Az elmúlt rendszerről ellenségesen nyilatkozik”. Az idő nem teremtette meg az otthonosság érzetét, az életpályáknak, sorsoknak nincs olyan fejezetük, amely a meleg otthoniasság, az önfeledtség, a megelégedettség hangulatát árasztaná. A lidérces álmok, félelmek megjelenítése annak a cáfolata (*Játék a tűzzel*), hogy a „gyerekkor életünk legfelhőtlenebb időszaka”. Takács Zsuzsa lírai hitelességgel győz meg az ellenkezőjéről. Ezek fölé az „önéletrajzok” fölé felhős, komor ég borul.

Márkus Béla